

тературу як таку, що заперечує будь-які гуманістичні цінності, вироблені тисячолітньою культурною практикою. Категорія *sacrum* повною мірою реалізована і представлена у творчості тих, хто замислюється над проблемами глобального характеру в світі. У кожного явища є своя мета, в кожного поета – своя аудиторія. Легка, розважальна лірика, безперечно, потрібна; епатажна, скандальна теж не є зайвою: все має право на існування. Єдиний справедливий суддя – час – усе розставить на свої місця.

1. *Бетко І.* Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії XIX-поч.XXст. – Zielona Goga-Kijow, 1999. – 160с. 2. *Бовсуновская Т.* Становление украинской эстетики в аспекте ценности сакрального // *Слов'янські культури в європейській цивілізації.* – К.: Київський інститут «Слов'янський університет», 2001. – С. 38-62. 3. *Кіяновська Маріанна.* Дещо щоденне: Збірка поезій – К.: Факт, 2008. – 60с. 4. *Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Автор-укладач Ю.І. Ковалів.* – К.: ВЦ „Академія”, 2007. – 608с. 5. *Набитович Гор.* Універсум *sacrum*'у в художній прозі (від Модернізму до Постмодернізму): Монографія. – Дрогобич – Люблін: Посвіт, 2008. – 600с. 6. *Покальчук Юрко.* Не наступайте на любов...: Збірка поезій. – Х.: Фоліо, 2007. – 282с. 7. *Савка Мар'яна.* Квіти цмину: Збірка поезій. – Видавництво Старого Лева, 2006. – 217с. 9. *Філософський енциклопедичний словник (ФЕС).* – за ред. В. Шинкарука та ін. – Інститут філософії ім. Г. Сковороди НАНУ, 2002.

Башикірова О.М., к. філол.н., доц.,
Національний медичний університет ім. О.О. Богомольця

КУЛЬТУРОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЛІРО-ЕПОСУ ЛІНИ КОСТЕНКО (полеміка з російськими класиками)

Стаття присвячена особливостям трактування феномену культури в поемах Ліни Костенко, що можуть бути розглянуті як приклади полеміки з творами класиків російської літератури – О.Пушкіна та О.Блока.

Ключові слова: культура, ліро-епос, історична пам'ять.

Статья посвящена особенностям трактования феномена культуры в поэмах Лины Костенко, которые могут быть рассмотрены как примеры полемики с произведениями классиков русской литературы – А.Пушкина и А.Блока.

Ключевые слова: культура, лиро-эпос, историческая память.

This paper deals with the peculiar interpretation of the phenomenon of culture in Lina Kostenko's poems. It is argued that L.Kostenko's works are examples of polemic exchange with Russian writers such as A.Pushkin and A.Block.

Key words: culture, epic literature, lyric poetry, historical memory.

Міркування про історіософський, культурологічний характер творчого мислення Ліни Костенко давно стали “загальними місцями” – на цій рисі художнього світу поетеси акцентують увагу практично всі дослідники її значного як за обсягами, так і за глибиною порушених проблем доробку. Історична і особиста пам’ять, неповторна людська доля як складова вселюдської історії, поет і нація – цим глобальним питанням, які становлять основу унікальної поетичної історіософії Ліни Костенко, присвячено чимало ґрунтовних розвідок. Однак, відзначаючи повотно висвітлення проблеми в сучасному літературознавстві, вважаємо за потрібне ще раз повернутися до одного з її аспектів, а саме – полемічного характеру окремих творів поетеси, які досі не досліджувалися під таким кутом зору. Власне, йдеться про певні вияви інтертекстуальності, багато в чому латентні, винесені авторкою в підтекст. Їх висвітлення могло б значно збагатити й поглибити рецепцію цих творів. Нас цікавлять передусім поеми “Циганська муза” і “Скіфська Одісея”, хоча для порівняльного аналізу залучається й низка менших поетичних форм.

Культурологічна насиченість лірики стає помітною вже в другій книзі Ліни Костенко “Вітрила” (1958) – поряд з поетичними “образками” – витонченими замальовками сучасної авторці дійсності, більшою мірою властивими її ранній творчості, з’являються вірші, де філософські концепти, які незабаром стануть провідними, осмислюються крізь призму життя видатних людей – Лідії Койдули і Віктора Гюго (“Лідія Койдула на чужині”, “В Париж прибуває поїзд...”). Надалі історико-культурні ретроспекції стануть алюзивним наративом, який особливо яскраво заявить про себе в період “мовчання” (1962 – 1977). Саме в цей час поетеса особливо активно переглядає культурний досвід попередніх поколінь, “приміряє” на себе долі великих, обґрунтовуючи власну етичну позицію у непростих для чесної творчості умовах. Однією з найприкметніших граней поетичного обдарування Ліни Костенко є вміння “вживатися” в епоху, вибудовувати образний ряд, який дозволяє побачити призабутий або й легендарний епізод “зсередины”. Саме тому значне місце в її поетичному доробку належить рольовій ліриці (“Астральний зойк”, “Ображений Торквемада”, “Чадра Марусі Богуславки”, “Тунгуський бог”). У поетеси є твір, що певною мірою може бути ключем до її історіософії, – тут з’являється цілий ряд історичних постатей, що втрачають ореол культурних символів і трактуються передусім як людські особистості, пов’язані з авторкою дружніми стосунками:

... І натовпом розтерзана Гіпатія,
і Галілей, осміяний не раз,
якась звичайна людяна симпатія,
а не канони поєднали нас.
І просто сум. І просто вечоріє.
Ти розплітаєш мислі і косу.
А ти, Складовська, змучена Маріє,
бувало так, що не бувало й су?
... А ти, Домбровський, ти почав курити?
Ти так і вмер, Тарасе, в самоті?
Тебе ще різні викличуть спірити.
Пошли їх к чорту, бо це саме ті.

Це ті. Ті самі. Саме ті, котрі
тебе вбивали. В тому весь і сміх –
перпетуум мобіле історії:
мої убивці – правнуки твоїх. [Л. Костенко, 1989; 256]

Ліна Костенко як творча постать, співмірна з найпомітнішими митцями світової культури, вступає з ними в діалог, а часом вдається до полеміки. Як уже зазначалося, цей аспект її творчості, незважаючи на провідну роль у ній культурологічних алюзій, вивчений далеко не повною мірою. Історія ремінісценцій, відголосків, інтертекстуальних зв'язків у ліриці й ліро-епосі Ліни Костенко чекає на свого дослідника. Цінну спробу такого їх прочитання здійснив Майкл М. Найдан у своїй статті “Інші поети в творчості Ліни Костенко”. Розвідка значно розширює літературний контекст, а відтак і рецептивне поле, в якому вивчається творчість української поетеси, пов'язуючи її, зокрема, з поезією представників “срібного віку”. Автор статті згадує приватну розмову з Ліною Костенко, під час якої вона нарікала на те, що ніхто не звернув уваги на її полеміку зі “Скіфами” О.Блока у “Скіфській Одиссеї”. Очевидно, причина такої неувagi критиків полягає в присутніх відмінностях художнього стилю символіста Блока і “передшіддесятниці” Ліни Костенко. А тимчасом блоківський дух, незважаючи на всю глибину відмінностей між інтуїтивною природою творчості російського класика і раціоналістичністю художнього мислення української поетеси, справив значний вплив на формування неповторного поетичного голосу Ліни Костенко (той же М.Найдан згадує її слова: “Блок – мій поет”). Тонке відчуття особливого блоківського світу і його епохи звучить в одній з поетичних мініатюр Ліни Костенко (“Учора в дощ зайшов до мене Блок”).

Коли ж розглядати “Скіфів” О.Блока і “Скіфську Одиссею” Ліни Костенко в напрямі, заданому самою авторкою, то без перебільшення можна сказати, що полемічна напруга, яка справді існує між цими двома творами, дозволяє глибше прочитати їх обидва, залучивши й історичну, і культурологічну, і, зрештою, ментальну систему координат.

Головною передумовою прочитання цих принципово різних – і з стилістичної, і з концептуальної точок зору – творів є бодай стислий огляд об'єктивних історичних умов, у яких вони написані. “Скіфи” О.Блока датовані 1918 роком. Чітким ямбама поеми передує епіграф з вірша Володимира Соловйова “Панмонголізм”:

Панмонголізм! Хоть имя дико,
Но мне ласкает слух оно.

Справді, художній простір блоківської поеми сформований теорією панмонголізму, відповідно до якої західна культура перебуває під загрозою неминучого зіткнення з експансивними азійськими силами. Дана теорія є тією необхідною умовністю, яка є підґрунтям існування будь-якого художнього світу. Скіфи постають у Блока як цитадель між Європою і Азією, до того ж цитадель явно неприхильна до відірваної від уселюдських практик європейської цивілізації:

Мильоны – вас. Нас – тьмы, и тьмы, и тьмы.
Попробуйте, сразитесь с нами!

Да, скифы – мы! Да, азиаты – мы,
С раскосыми и жадными очами!

Для вас – века, для нас – единый час.
Мы, как послушные холопы,
Держали щит меж двух враждебных рас
Монголов и Европы. [А.Блок, 1996; 324]

О.Блок особливим чином вказує на невивченість скіфської історії, яка, відтак, перетворюється на позачасовість (“Для вас – века, для нас – единый час”). У Ліни Костенко зустрічаємо подібне зіставлення двох історій – вивченої, словесно зафіксованої грецької (європейської) і напівміфічної, засвідченої тільки витворами мистецтва скіфської (слов’янської).

Поема О.Блока написана в пореволюційній Росії. Символізм, де реалії дійсного світу мисляться як відблиски сакралізованого потойбічного життя, визначає звучання і особистих, і громадянських мотивів у творчості поета. Досить згадати, як побутова сцена перетворюється на містичне дійство в його вірші “Фабрика”. Дослідники неодноразово писали про Блока як про вісника нового часу – одним із перших він вгадав істинний характер ХХ століття і втілював його у похмурих “Кроках Командора”. Передчуття й реалії революційної Росії асоціюються у Блока з грізними ірраціональними початками (апокаліптичні образи невеликої поезії “Все ли спокойно в народе?”; кривавий прапор з поєми “Дванадцять”). Європа втілює раціональне, розумове, а отже, штучне, відірване від основ буття, начало. Це “старий світ”, логічні побудови якого мусять бути перевірені на міцність стихійними силами, які нуртують в глибинах історичного буття народів:

О старый мир! Пока ты не погиб,
Пока томишься мукой сладкой,
Остановись, премудрый, как Эдип,
Пред сфинксом с древнею загадкой!

Россия – сфинкс. Ликуя и скорбя,
И обливаясь черной кровью,
Она глядит, глядит, глядит в тебя
И с ненавистью, и с любовью!.. [А.Блок, 1996; 324].

Таке протиставлення скіфів і Європи не є однозначним і одновимірним – Росія у творі Блока постає як унікальний культурний простір, який акумулював здобутки різних цивілізацій:

Мы любим все – и жар холодных числ,
И дар божественных видений,
Нам внятно все – и острый галльский смысл,
И сумрачный германский гений. [А.Блок, 1996; 325].

І все-таки стихійне, ірраціональне начало постає первинним. Зміст блоківських “Скіфів” не можна звести до символізації революційної Росії в її протиставленні буржуазній Європі – Блок радше шукає коріння слов’янської ментальності, яка і різнить Росію із західним світом, і дозволяє їй збагатити його. Своєрідність етносу обстоює у своїй поемі і Ліна Костенко:

Але було це твердження наївне,
бо всяк народ на ділі доведе –
хоч там нема того, що є деінде,
зате є те, чого нема ніде. [Ліна Костенко, 1989; 441].

Ліна Костенко не випадково обсервує скіфську дійсність очима ольвійського грека – представника майбутньої європейської цивілізації. Поетеса моделює образ людини, маркований певними культурологічними особливостями, що роблять її більш сприйнятливою до специфіки життя скіфів.

Поема Ліни Костенко, що вперше побачила світ у збірці “Сад нетанучих скульптур” (1987), також має епіграф, роль якого виконує стаття з УРЕ: в заплаві річки Супою (лівої притоки Дніпра) було знайдено залишки човна та рештки кістяка людини, найімовірніше, давнього грека. Цей факт дає поштовх для своєрідного історико-літературного розслідування. Проте появу “Скіфської Одиссеї” навряд чи можна пояснити простим бажанням авторки реконструювати події багатовікової давнини – основним у поемі є прагнення віднайти свої початки у глибині віків. Полемічність твору по відношенню до блоківських “Скіфів” виявляється на рівні загальної емоційної тональності. У О.Блока вона агресивна, аж до натуралізму. Нагнітання погрозливої інтонації досягається послідовно витриманим метричним малюнком – чергуванням рядків 5-стопного ямба з чоловічою клаузулою та 4-стопного з жіночою.

Метрична структура “Скіфської Одиссеї” також ямбічна, її майже виключно формує ямбічний п’ятистопник (близько 98% рядків), вкраплення інших розмірів (4-стопний та 6-стопний цезурований ямб) настільки незначні, що ними можна знехтувати. Така метрична будова зумовлена широтою епічного тла, на якому відбуваються події (Ліна Костенко вдається до розгорнутих історико-географічних відступів), отже, “розповідний” характер 5-стопного ямба є найкращим відповідником творчого задуму авторки. Стилістика і загальна настроєвість поеми принципово відмінні від тих, які спостерігаємо у “Скіфах”, – Ліна Костенко свідомо вдається до комічного ефекту, поєднуючи сучасну наукову термінологію з просторіччям, відновлюючи бурлескно-трагедійні традиції. Вона прагне оживити давню Скіфію, об’єднати розрізнені реалії, відомі нам, у цілісну картину, наблизити і скіфів, і грека-негоціанта до сучасного читача.

Основна відмінність між творами О.Блока і Ліни Костенко полягає в “пунктах відліку”, позиціях, з яких обидва автори дивляться на історію. За зовнішньою агресивністю блоківської поеми стоїть прагнення відтворити незбагненність слов’янської душі. Російський поет розуміє цивілізацію як начало, що забезпечує процвітання людства, але водночас вбиває в людині природні почуття, відчужує її від власної суті.

Ліна Костенко натомість “правомірно обстоює ідею слов’янської культури й [...] взагалі ідею культури людства як провідного начала, котре гуманізувало нашу Землю,

гуманізувало життя. ...Поетеса обстоєє єдність етичних, естетичних, правових, флософських принципів як у поведінці народу, так і в його творчості, в його культурі..." [С. Прісовський, 1988; 177].

Сучасна поетеса створює "художню енциклопедію скіфського життя" [В.Панченко, 1988; 182], як свого часу Гомер створив енциклопедію життя Давньої Греції.

Подібна концепція людини і культури лежить і в основі поеми "Циганська муза", у зв'язку з якою згадуються пушкінські "Цигани". Хоча щодо діалогічності цих творів ми не маємо прямих авторських вказівок Ліни Костенко, їх порівняння видається доцільним.

"Присутність" Пушкіна у творчості Ліни Костенко більш явна, ніж Блока, і це далеко не в останню чергу зумовлене промовистою долею російського поета, яка, без сумніву, була для авторки взірцем, особливо цінним у роки вимушеного мовчання. Від імені Пушкіна написаний "Астральний зойк"; кати поета постануть у віршах "Приймний син барона був баран" та "Віяло мадам Полетики". Алюзію на пушкінських "Циган" знаходимо в самому тексті "Циганської музи":

І хто ж до нас озветься великими словами,
як той, що в Бесарабії прийшов до нас колись?.. [Ліна Костенко, 1989; 409]

Отож, цілком природно, що між пушкінською поемою та "Циганською музою", як і між твором Блока та "Скіфською Одиссеєю", існують певні паралелі, хоча акценти і тут зміщені. Спільність полягає в тому, що і Пушкін, і Ліна Костенко значну роль відводять конфлікту людини й середовища. Пушкінський Алеко шукає серед циганської громади свободи, якої, на його думку, немає в цивілізованому світі, а героїню Ліни Костенко, навпаки, вражає тупість і затурканість людей, серед яких їй доводиться жити.

Проте автори, розділені майже двома століттями, принципово по-різному обсервують дійсність. В "Циганах" Пушкіна відбився романтичний світогляд, насичений духом байронізму: цивілізація з її суворим обмеженням і регламентацією дій людини ототожнюється з неволею, і єдиний порятунок для сильної, обдарованої особистості поет бачить у втечі від неї. Алеко, звертаючись до Земфіри, так змальовує світ, який залишив:

...О чем жалеть? Когда б ты знала,
Когда бы ты воображала
Неволю душевных городов!
Там люди, в кучах за оградой,
Не дышат утренней прохладой,
Ни вешним запахом лугов.
Любви стыдятся, мысли гонят,
Торгуют волею своей,
Главы пред идолами клонят
И просят денег да цепей. [А. Пушкин, 1959; 235].

Героїня Ліни Костенко, циганська поетеса Папуша, навпаки, тікає до міста, яке уособлює культурний простір, де вона зможе реалізувати свій творчий потенціал. Середовище циган, незважаючи на кровну спорідненість, є для неї чужиною:

Іди, іди від них. Бо тут змарнуєш душу.
Он бачиш польських міст далекі міражі.
А цим, хіба їм що? Труснуть циганську грушу.
Забудь оцих людей. Вони тобі чужі. [Л.Костенко, 1989; 407].

Пушкінський Алеко, прагнучи звільнення, фактично є роздвосним. Він залишається дітям цивілізації, так чи інакше ґрунтованої на силі. Вбивство Земфіри розцінюється циганами як вияв чужого їм осілого світу, де над людиною тяжіють умовності й соціальні зв'язки. “Інакшість” циган найяскравіше виявляється у трьох епізодах поеми – розповіді старого цигана про давньоримського поета Овідія, який, живучи у вигнанні серед кочових народів, тужив за батьківщиною (власне, за тим-таки культурним простором, де можлива самореалізація); в тій сцені, коли сплячого Алеко душить “хатній дух” (народні вірування про домовиків, вплетені Пушкіним у драматизований діалог цигана і Земфіри, є метафорою внутрішньої несвободи Алеко, прив'язаного до вигод “іншого”, окультуреного, світу); нарешті, у заключних словах батька Земфіри:

...Мы дики, нет у нас законов.
Мы не терзаем, не казим –
Не нужно крови нам и стонов, –
Но жить с убийцей не хотим...
Ты не рожден для дикой доли,
Ты для себя лишь хочешь воли,
Ужасен нам твой будет глас –
Мы робки и добры душою,
Ты зол и смел, – оставь же нас.
Прости, да будет мир с тобою. [А. Пушкин, 1959; 240].

Цигани Ліни Костенко позбавлені романтичного ореолу. Авторка, яка уже з перших творів привносить у свою поезію елементи реалістичної деталізації (“Канарейка”, “Заповітна груша”, “Глядач”), у змалюванні життя кочового народу велике значення надає побутовим реаліям. Відтак циганська спільнота виявляє свою двоїстість – позбавлена державності, вона не чинить масштабних насильств, але самовиражається у дріб'язковій домашній деспотії.

Центральною у творі постає проблема окультуреного слова. Слово є наріжним каменем культурологічної концепції Ліни Костенко і в “Циганській музі”, і в “Скіфській Одиссеї” – тільки воно дає можливість зафіксувати болі й здобутки історії. В обох поемах авторка зіставляє два шляхи збереження історичної пам'яті – той, що полягає у словесному її вираженні через літописи й літературні твори, і той, що залишається “неословленим”. Народ, який не спромігся увічнити свою історію у слові, прирікає нащадків на безплідні здогади про власне коріння:

Бо тільки слово – пам'яті спасенність.
Живий народ, що мав своє письмо!

Чи, може, в них була така писемність,
що ми її вчитати не втнемо?
І хто вони? А ми хто? Хто ми? Хто ми?
Хто наші предки? Прийшли? Автохтони? .. [Костенко, 1989; 410].

Унікальна історіософія Ліни Костенко з її центральним постулатом – проживання багатовікового досвіду народу через слово – зумовлена передусім самою долею української нації, речником якої постає поетеса. Питання національної ідентичності, історичної пам'яті, місії письменника в умовах бездержавності завжди були для українства особливо болючими, саме тому, звертаючись до історичної (“Скіфська Одиссея”) та інонаціональної тематики (“Циганська муза”), поетеса прагне ідентифікувати себе, читача, героїв як носіїв певної культурної традиції, що виражається передусім через слово.

Безперечно, дане дослідження не вичерпує означену проблему, а швидше визначає шлях подальшого вивчення творчості Ліни Костенко в компаративному руслі, що дасть можливості ширшого її прочитання.

1. *Блок А.* Стихотворения. Поэмы. – С.-Пет.: Респекс, 1996. – 386с. 2. *Костенко Ліна.* Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 560. 3. *Найдан Майкл М.* Інші поети в творчості Ліни Костенко // Сучасність, 1994. – №10. – С. 151 – 159. 4. *Панченко В.* Нетанучі скульптури Ліни Костенко// Вітчизна, 1988. – № 8. – С. 180 – 185. 5. *Прісовський Є.* Оновлююча пам'ять // Вітчизна, 1988. – №8. – С.176 – 179. 6. *Пушкін А.С.* Избранные произведения. – М.: Государственное издательство детской литературы, 1959. – 712с.

Безкровна Н.В., здобувач,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

РЕЦЕПЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ РОМАНІСТИКИ 90-х рр. ХХ ст. ЛІТЕРАТУРНОЮ КРИТИКОЮ

У статті розглянуто рецепцію українського історичного роману в літературній критиці. Автор аналізує особливості останніх критичних досліджень про українську новелістику.

Ключові слова: історичний роман, рецепція, літературна критика.

В статье рассматривается рецепция украинского исторического романа в литературной критике. Автор анализирует особенности последних критических исследований об украинской новеллистике.

Ключевые слова: исторический роман, рецепция, литературная критика.

The article deals with the reception of Ukrainian historical novel in literary criticism. The author examines the peculiarities of the latest critical research on Ukrainian historical novel.

Keywords: historical novel, reception, literary criticism.